

OSMANLI DEVLETİNDE HAYVANCILIĞIN İKTİSADİ BOYUTU

THE ECONOMIC DIMENSION OF LIVESTOCK IN THE OTTOMAN STATE

Mustafa ÖZTÜRK*

*Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 04/12/2019 Düzeltme/Revised: 23/12/2019
Kabul/Accepted: 26/12/2019*

ÖZ

İnsanın fitratında bulunan karnını doyurma duygusu, aynı zamanda hayatın devamlılığının da ilk şartıdır. Besin zincirinin önemli bir halkasını ise hayvanlar oluşturmaktadır. Hal böyle olunca, devletlerin hayatında da hayvancılık önemli bir yere sahiptir. Her devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti için de halkının ve ordularının besin kaynağı olarak et ön plan olmuştur.

Coğrafi konumu bakımından etrafında kendisini besleyecek ziraî kaynakların azlığı nedeniyle Bizans döneminden beri İstanbul'un ihtiyaçları Rumeli ve Anadolu'dan karşılanmıştır. İstanbul'un et ihtiyacı da hayvan varlığı bakımından zengin olan Rumeli ve Anadolu'daki konar-göçer aşiretlerden sağlanmıştır. 1570'te Halep Türkmenlerinin 492.637 küçükbaş hayvan varlığı vardı. Bölgedeki Kilis İzzeddin Bey Ekradının hayvan varlığı ile birlikte 1.081.845 baş yapmaktaydı ki, gerçekten büyük bir zenginlikti. Aynı dönemde Bozulus Türkmenlerinin koyun mevcudu yaklaşık 2 milyondur. 16. yüzyılda ortalama her yıl 200.000 koyun İstanbul'a getirilirdi. 19. yüzyılın sonlarında Şam, Beyrut, Trablus, Akka, Hama, Balka ve Havran'dan müteşekkil Suriye vilayetinin 8.203.888 küçükbaş hayvanı vardı. 1913 yılında İstanbul'da yıllık ortalama 1.200.000 koyun kesilmekteydi.

Ordunun ihtiyacı için etin zamanında ve yeterince hazırlanması ve ordu bölgesine sevk edilmesi oldukça önemli olmuştur. Seferler için binlerle ifade edilen miktarda koyun talep edilmiştir. Ordu, koyun ve diğer ihtiyaçlarını bedeli karşılığında almış, halkın mallarına zorla el koymamıştır. Şehirlerde halkın et ihtiyacının karşılanması, piyasaya arzı, fiyatlarının kontrolü belli kanunlara bağlanmış, uygulanan narh sistemi ile et fiyatları kontrol altında tutulmuştur. Hayvanların etinden başka sütünden de yararlanmış, tereyağı ve peynir, geniş halk kitlelerinin ihtiyacını karşılamıştır.

Hayvancılık, özelliği itibarıyla geniş bir istihdam alanı yaratmıştır. Doğrudan veya dolaylı olarak hayvanlarla ilgili pek çok zanaat kolu gelişmiştir. Öte yandan hayvan varlığı büyük bir vergi kaynağı oluşturmuş; koyun, camus, deve, katır vergiye tabi tutulmuştur. Ulaşım, nakliye ve sefer hizmetlerinde de hayvanlar kullanılmıştır. Ziraat, ulaştırma, haberleşme, savaş, göçler ve ülkelerin imarında, teknolojinin gelişmesinde, kısacası hayatın bütün alanlarında insanların en büyük yardımcısı hayvanlar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı'da Hayvancılık, Et, İstanbul, Türkmen, Nakliye

EXTENDED SUMMARY

Since man is an integral part of nature, animal husbandry has a special place in human and social life. Throughout history animals have been an important link in the food chain. As such, livestock occupies an important place in the lives of states.

For each state, meat is the main source of food for its people and armies. Meeting the meat needs of the people in the cities, supply to the market, control of prices were subject to certain laws. Meat prices were kept

* Prof. Dr.; İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir / Türkiye, mustafa.ozturk@idu.edu.tr

under control with narah system applied in cities. During the period when the rural population was higher, the people also met poultry, hunting and fishing which they fed in the courtyard of almost every house.

Istanbul's need for meat has been a problem throughout history. In terms of geographical location, Istanbul has few agricultural resources to feed itself. For this, Istanbul's needs have been met from Rumelia and Anatolia since the Byzantine period. Istanbul's wheat is from Rumelia and Anatolia. Rice came from Egypt, olive oil came from Mediterranean, Aegean and Islands, butter and cheese came from Crimea. The need for meat was provided by the nomadic tribes in Rumelia and Anatolia. Animals other than meat are the largest source of milk and dairy products. Butter and cheese would meet the needs of large masses of people.

Anatolia and Rumelia were rich in animals. In 1570, the Turkmen of Aleppo had 492.637 ovine animals. With the animal existence of Kilis İzzeddin Bey Akreds' in the region, 1.081.845 is headed, which is really a great wealth. In the same period, sheep size of Bozulus Turkmens was approximately 2 million. In the 16th century, an average of 200.000 sheep were brought to Istanbul every year. At the end of the 19th century, the Syrian province of Damascus, Beirut, Tripoli, Acre, Hama, Balka and Havran had 8.203.888 sheep. In 1913, an average of 1.200.000 sheep were slaughtered in Istanbul.

It was very important that the meat was timely and adequately prepared for the needs of the army and that it was shipped to the army area. Thousands of sheep were demanded for the expeditions. A total of 137.600 head sheep were taken from the Anatolian provinces for the 1585 Tabriz campaign. 1695 A total of 33.237 sheep and 4.086 cattle were purchased from Hüdavendigâr, Kütahya, Biga, Sigla, Karesi, Saruhan and Aydın for the Chios campaign. The army received the sheep and other needs in exchange for the price, and the property of the people was not forcibly confiscated.

Livestock has created a wide employment area in terms of its characteristics and to make use of them. Many craft branches directly or indirectly related to animals have developed. Drover, butchers and monsters are the first professions that come to mind about animal supply and sale. Tanners are masters of the leather industry. Saddlers, pavilions, saddlery are tradesmen of the side branches of leather. In addition to cotton, which is the raw material of textile industry, cargo, goat hair and silk are also animal. Camelists, mules, sarbanans, grooms and shepherds are also related to animal husbandry. In addition to cotton, which is the raw material of textile industry, cargo, goat hair and silk are also animal. Camelists, mules, sarbanans, grooms and shepherds are also related to animal husbandry. In addition to the butcher shopkeepers in the cities, the shopkeepers, offalists, waxmen and kebab shopkeepers are professionals in every town. Considering the existence of all these professions in hundreds of cities in Anatolia and Rumelia, it will be seen that there is a large employment area around animal husbandry.

On the other hand, the presence of animals was a major tax source. Sheep, buffalo, camel mule were subject to tax. In general, a sheep tax was charged to two sheep, while in the provinces that were flats of the sultan, a sheep tax was charged to a sheep.

The soldiers and sayyids did not pay taxes on their sheep up to 150 sheep. Nevertheless, animal husbandry had a large share in the state revenues. In the 1860-1861 budget, the share of sheep tax in the state budget was 3,5%, which is an important denominator.

Animals played an important role in transportation, transportation and expedition services. Camels, buffaloes, oxen, army's cannons, ammunition and other weights were vital for the transport. To give an example, for the 1715 Peloponnese campaign, only 600 camels were taken from Ankara.

As a result, animals have been the biggest helpers of agriculture, transportation, communication, war, migration and development of countries, technology development, in short, in all areas of life. Therefore, it should be a humanitarian duty for our future to be respectful to nature and to protect it against all these blessings.

Keywords: Livestock in the Ottoman State, Meet, Istanbul, Turkmen, Transportation

GİRİŞ

İnsan tabiatın bir ayrılmaz bir unsuru olduğuna göre, tarih boyunca insanların en önemli besin kaynağı, ulaştırma ve nakliye vasıtası, savaş aracı ve daha nice alanlarda en büyük yardımcısı hayvanlar olmuştur. Avcılık ve toplayıcılık döneminden bugüne kadar kara ve deniz hayvanları insanların başlıca besin kaynağı olmuştur. Asya ve Avrupa'da geyik, yaban öküzü, yak, camus, öküz, deve, katır, merkep, Amerika'da bizon, lama, Afrika'da fil, zürafa gibi büyükbaş hayvanlar hem besin kaynağı olarak hem de ziraat ve nakliye işlerinde

kullanılmışlardır. Bazı büyükbaş hayvanların yanında koyun ve keçi de en önemli besin maddesiydi. Hayvanların deri ve yünleri de tekstil sanayiinin temel maddesiydi.

Uzun tarihî süreçte bu hayvanlar ehlileştirildi, çift sürmede, sulama işlerinde, sanayide dolapların işletilmesinde bu hayvanların gücünden faydalanıldı. Savaşlarda başta at olmak üzere gene insanların en büyük yardımcısı hayvanlardı. Keza ticarete gene hayvanlardan faydalanılıyordu.

Geyik, ceylan, domuz, tavşan, hatta bazı kabilelerde porsuk ve tilki gibi kara hayvanları, deniz, nehir ve göllerde avlanan deniz mahsulleri de halkın besin kaynağının önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Kısaca hayvanlar, hayatın her alanında insanların en büyük yardımcıları, hatta hayatımızın vazgeçilmez değerleridir. İnsanın besin kaynakları elbette tabiattadır. Hayvanlar ise bunun en önemli halkasını oluşturur. Bunlar büyük-küçükbaş hayvanlar, deniz ürünleri, av hayvanlarıdır. İnsanlık tarihi boyunca bu hakikat değişmemiştir.

İlerleyen yıllarda devletler, hayvancılığa özel bir önem verdiler. Hayvan varlığının devamı, onlardan azami ölçüde faydalanma, vergilendirme gibi hususlarda özel tedbirler aldılar. Osmanlı Devleti de aynı tabii şartlar altında yaşadığına göre, hayvan varlığı, onlar için de önemliydi. Devletin hayvancılık ile ilgili tasarrufları, istifade ve kullanım alanları ve bu alanlarda takip ettiği politika, aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmiştir.

1. Besin Kaynağı Olarak Hayvancılık

Klâsik dönemin şartlarını yaşayan Osmanlı Devletinin iktisat politikasının en önemli hedefleri halkın karnının doyurulması, yani *iaşe* meselesinin temini idi. *İaşe*, halkın temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin bol, kaliteli ve sürekli olarak hazırlanması politikasıdır. İkincisi *gelenekçilik* ve sonuncusu hazinenin daima dolu tutulmasını amaç edinen *fiskalizm*di. Bu politikasının sağlıklı bir şekilde icrası için bazı müesseseler oluşturulmuştur. Temel gıda ve ihtiyaç maddelerine her dönemde büyük talep vardır, başka bir deyişle bu maddelerin geniş bir pazarı vardır. Söz konusu emtianın ticareti ile veya ihtikârla büyük kazançlar elde etme heveslileri her zaman olmuştur. Temel maddelerde meydana gelebilecek bir darlık, kıtlık, halkın perişan olmasına sebep olur, bu da merkezî otoriteyi sarsabilirdi. *İmar-ı bilâd ve terfih-i ibâd* düsturunu kendine esas ittihaz eden Osmanlı Devleti, bu amaçla iktisat tarihimizin önemli bir müessesesi olan narh sistemini koymuştur. Öte yandan ithalatın teşvik, ihracatın zorlaştırılması, ticarete kâr payının getirilmesi de *iaşe* politikasının öteki müesseseleridir¹.

1.1. Et

İaşe konusunun önemli kalemlerinden birisi elbette et idi. Etin temini, piyasaya sürülmesi ve halka arzı hususu her dönemde önemini korumuş ve bu amaçla ciddi bir sistem kurulmuştu. Türk toplumunda geleneksel olarak küçükbaş hayvan eti tüketilir. Tabii ki büyük baş hayvan eti de tüketilirdi. Büyükbaş hayvan eti daima koyun keçi etinden daha ucuzdu. Narh kayıtlarında bunu görmek mümkündür. Mesela, 18. Yüzyılın sonlarında koyun eti Ankara 8,8-12, Konya'da 10-14, Kayseri'de 8-10 ve Sivas'ta 6-7,5 para arasındaydı. Aynı dönemde inek eti Ankara'da 4,6-6, Kayseri'de 4,6-8 ve Sivas'ta da 3,6-4,3 para arasında seyrediyordu².

Halkın et ihtiyacının iki kaynağı vardı. Birincisi büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan halkın hemen her hanesinin avlusunda ihtiyacı kadar koyun ve keçi beslenirdi. Köylü et ihtiyacını öz imkânlarıyla karşılardı. Ancak köylü, geçim kaynağı olan hayvanlarını keyfe keder, zamanlı zamansız kesemezdi. Belki ağır misafir geldiğinde, toplu yemeklerde veya

¹ Mehmet Genç, *Osmanlı Devletinde Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2000, s. 61-69

² Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu'da Fiyatlar", *X. Türk Tarih Kongresinden ayrıbasım*, TTK, Ankara 1993, s. 1831

kurban bayramlarında hayvan kesilir ve o zamanlarda bol et yenebilirdi. Buradan hareketle, halkın bol et tüketemediği söylenebilir³.

Osmanlı Devleti'nde şehirlerin et temini iki şekilde gerçekleşiyordu. Koyunları üreticiden alan celep ya da koyun tüccarları ya bunları canlı olarak kasaplara satıyorlardı ya da kendilerine tahsis edilmiş salhanelerde boğazlattıktan sonra yine kendilerine tahsis edilmiş kasap dükkânlarında bu sefer et olarak cari narh üzerinden satıyorlardı. Ancak en çok tercih edilen yol canlı hayvan satışıydı. Bu uygulama daha çok İstanbul içindir. Diğer kentler için de aynı durum söz konusudur⁴. Bu haliyle kentleri besleyen kırsal kesim kaynaklarıdır. Kentlerin hububatı çevresindeki zirai alanlardan eti de çevredeki aşiretlerden elde edilirdi. Kentlerde kurulan haftalık pazarlarda, kırsal kesim halkı ile şehirli halkı karşılıklı olarak birbirlerinden alış-veriş yaparlardı. Bu arada konar-göçerler de hayvanlarını pazara getirip satarlardı. Böylece şehirli, köylüler ve konar-göçerler karşılıklı olarak ihtiyaçlarını birbirlerinden karşılıyorlardı.

İstanbul dışındaki şehirlerde de ete narh verilirdi ve bu sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Narh, kentlerde Kadıların başkanlığında esnaf temsilcileri ile vücûh-i beldenin katılımı ile genel olarak yılda iki defa et, ekmek, bal, tuz, yağ çeşitleri, peynir, zeytin vb. temel gıda maddeleri ve mum, sabun, kömür, demir, nal çeşitleri gibi temel ihtiyaç maddeleri ile usta, kalfa ve çırak gündeliklerinin tespit edilmesidir. İhtisap Ağası tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilen narha uymayanlara dükkân kapatma, kürek ve sürgün gibi cezalar verilirdi. Bu suretle halk, ceplerinin ve kasapların insafına terkedilmemiş oluyordu.

Halk, et ihtiyacını başka kaynaklardan da karşılıyordu. Kırsal nüfusun daha çok olduğu Osmanlı toplumunda, hemen her hanede beş-on tavuk, kaz, ördek bulunurdu. Bunların yumurtalarından ve etinden faydalanıyorlardı. İnsanlık kadar eski olan avcılık da bu dönem insanların et kaynağı idi. Çeşitli usullerle kara avcılığı ve balıkçılık da yaygındı. Bunu mukataa kayıtlarından tespit etmek mümkündür.

1.2. Süt ve Süt Ürünleri

Etin dışında önemli besin kaynağı süt ve süt ürünleridir. Tereyağı, peynir, yoğurt ve türevleri halkın vazgeçemediği besinlerdi. İstanbul ve diğer şehirlerin yağ, peynir vb. ihtiyaçları gene çevredeki aşiretlerin sürülerinden sağlanıyordu. Hatta Sarayın ihtiyacı da aynı yolla karşılanıyordu.

İstanbul'un tereyağı ve peyniri, Kırım ve Trabzon'dan getirilirdi. Bundan başka önemli bir kaynak da Halep idi. Mesela, Halep Valisi Cevdet Paşa, 3 Ekim 1881 tarihinde İstanbul'a yazdığı mektubunda, Halep çevresinde büyük bir aşiret olan Hadidî aşiretinin, Halep'in yağ ihtiyacını karşıladığı gibi, Suriye'nin başka vilayetlerine ve hatta İstanbul'a da yağ gönderdiklerini ifade etmektedir⁵.

³ Muharrem Öztel, Ahmet Uzun'un hesaplamalarına göre 19. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da kişi başına düşen et miktarının ortalama olarak 15-20 kg. olarak tespit edildiğini belirtmektedir. Bu miktarın İstanbul için makul olduğu kabul edilebilir. Çünkü her türlü şartta İstanbul'da darlık çekilmemesi için bütün tedbirler alınmıştı. Ama Anadolu ve Rumeli halkının yıllık olarak kişi başına daha az et tükettikleri söylenebilir. Bkz. Muharrem Öztel, "Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İstanbul Et Piyasasını Düzenlemek İçin Alınan Tedbirler", *History Studies-International Journal of History*, Vol. 5 Issue 5, 2013, s. 150

⁴ Ayşegül Hüseyinliklioğlu, "Yayladan Sofraya Etin Hikâyesi", İzmir Demokrasi Üniversitesi- *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi II*, (İzmir, 25-27 Nisan 2019), (Ed. Mustafa Öztürk-Ayşe Değerli), İzmir 2019, s. 37

⁵ "Maktû' vergi ve aded-i aġnâm verir Hadidi Aşireti vardır. Bu aşiret pek kalabalıktır. Lâkin mikdar-ı hâne ve nüfus malum değildir. Lâkin mikdâr-ı hâne ve nüfus malûm değildir. Aneze urbanı çöle gitdikde bunlar dahi çöle giderler ve mevsim-i sayfda Aneze'den evvel mamûrelere yaklaşırlar ve ekinler kalkdıktan sonra mamureler içine girip hayvanlarını otarlar. Bunların pek çok yağ ve yapağı mahsulâtı olur. Yağları Haleb'i idare etdikden başka Suriye'da dahi sarf olunur ve bazen İstanbul'a bile götürülür". BOA. A.VKN. 2/18-2

Gene Halep Valisinin 9 Mayıs 1895 (14 Zilkade 1312) tarihinde İstanbul'a gönderdiği mektubunda, Padişah için urban yağının en alâsından olmak üzere 100 kıyye yağ gönderilmesini isteyen ferman üzerine, 112 kıyye yağ tedarik edildiğini ve 4 adet muhafazalı kabı ile gönderildiği bildirilmektedir. Vilayetin polis memurlarından Necib Efendi'ye teslim edilen yağların fiyat pusulası da mektubun ekinde gönderilmişti. Buna göre Mecidî 19 kuruş hesabı ile yağın okkası 6 kuruş 36 para ki, toplam bedeli 773 kuruştur⁶.

Her vilayette verilen narhlarda kuyruk, içyağı ve sadeyağ fiyatlarını görmek mümkündür. Bunlardan başka zeytinyağı, susam ve haşhaş yağı da halkın kullandığı yağlardandı. Zeytinyağı Akdeniz, Ege ve Suriye kıyılarında üretildiği için ticaret yoluyla iç bölgelere ulaştırılmaktaydı. Susam ve haşhaş yağı da her yerde yoktu. Ama hayvansal yağlar her köy ve kasabada bulunurdu. Bu itibarla halkın en çok yediği, hayvansal yağlardı.

1.3. İstanbul'un İaşesi

İstanbul, konumu ve çevresindeki kaynakları itibariyle şehri besleyecek nitelikte değildi. Bizans döneminde de İstanbul'un beslenmesi büyük bir meseleydi. Tarih boyunca İstanbul'un iaşesi Anadolu ve Rumeli'nden temin edilmiştir. Buğdayı, Rumeli ve Anadolu'dan, pirinci Mısır'dan, zeytinyağı ve sabunu Trablus, Girit ve Adalardan, tereyağı ve peyniri Kırım ve Trabzon'dan, odunu Istranca, Kocaeli ve Bolu civarındaki ormanlardan ve tabii ki eti de Anadolu ve Rumeli'den gelirdi. 16. yüzyılda ortalama her yıl 200.000 koyun İstanbul'a getirilirdi⁷. Rumeli veya Anadolu'dan, koyun temin edilememesi, hastalık, eşkıyaların hayvanları yağmalaması veya celeplerin hileleri gibi sebeplerden dolayı İstanbul'daki et sıkıntısı her zaman önemli bir mesele olmuştur. Meselâ, 1560 yılında Sivas, Çorum ve civarından Bursa'da satılmak için toplanan 15.000 koyunun, et sıkıntısı yaşanması sebebiyle İstanbul'a getirilmesi isteniyordu⁸.

1570 yılında İstanbul et sıkıntısı yaşayınca Anadolu Karaman ve Diyar-ı Şark vilayetlerinden Eskişehir, Yenişehir ve Pazarcık'a getirilen 60.000 koyunun İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Eskişehir ve çevresi doğudan getirilen Türkmen koyunlarının geçiş güzergâhıdır. 16 Ağustos 1571 tarihli bir belgede et sıkıntısı yaşanan İstanbul için Eskişehir ve çevresi illere uğrayan Anadolu, Karaman ve doğu vilayetlerinden gelen Türkmen koyunlarının başkente gönderilmesi istenmektedir. Daha sonraki tarihlerde de bu konuyla ilgili emirler gönderilmiştir. Türkmen koyunlarından 32.000 koyun 23 Kasım 1646 tarihinde Şam-ı Şerif'e de gönderilmiştir. İstanbul için istenen diğer bir koyun türü de Karaman koyunudur. 1571 yılında Karaman aşiretlerinden 60.000 koyun istenmiştir. Bu o dönem için büyük bir miktar idi. Bu koyunlar aynı yıl gerçekleşen Kıbrıs seferi için talep ediliyordu⁹.

Anadolu, Rumeli gibi sadece İstanbul ve çevresi bazı kentleri besleyen bir coğrafya değildir. Anadolu göçebesinin koyunlarının, farklı zamanlarda Osmanlının tüm kentlerine ve komşu ülkelere götürüldüğü anlaşılmaktadır. Üstelik İstanbul'un et deposu Rumeli olduğu zamanlarda da Anadolu konar-göçerleri başkente koyun göndermiştir. Ancak özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'daki konar-göçerler, İstanbul için diğer dönemlere kıyasla daha fazla koyun göndermiştir. Bunun sebebi ülkede yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik bozulmadan kaynaklanmış olsa gerektir. 19. yüzyılda ise devlet, Anadolu'daki konar-göçer aşiretler için her sene İstanbul'a göndermelerini zorunlu kılan koyun miktarını belirlemiştir. 1844 yılında Ankara'da iskân edilmesi düşünülen aşiretlerin İstanbul'a senede 120.000 koyun göndermelerini mecburi kılmıştır. Cihanbeyli aşireti her sene İstanbul halkı için 100.000 baş koyun sevk etmek zorundaydı. 9 Kasım 1847 yılında Cihanbeyli aşiretinden bazı kişiler Bursa

⁶ BOA. Y.PRK.UM. 32/9 – 14 Zilkade 1312/9 Mayıs 1895

⁷ Hüseyinliklioğlu, *Yayladan Sofraya Etin Hikâyesi*, s. 39

⁸ Hüseyinliklioğlu, *Yayladan Sofraya Etin Hikâyesi*, s. 38

⁹ Hüseyinliklioğlu, *Yayladan Sofraya Etin Hikâyesi*, s. 45

ve İzmir’de de koyun satıyordu. Anadolu’da İstanbul için et temin edilen coğrafyada asıl uğraşları hayvancılık olan ve hayatlarını idari, mali, adli, üniteler halinde sürülerin peşinde yaylaktan kışlağa ve meradan meraya yürümekle geçiren büyük aşiretler olan konar-göçerlerin önemli bir rol oynadıklarını söyleyebiliriz¹⁰.

19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında İstanbul’un et ihtiyacı daha büyük boyutlara ulaşmıştı. Şehrin nüfusunun 1 milyondan fazla tahmin edildiği 1913 tarihinde İstanbul’un günlük koyun talebi 3.500 adetti. Şehirde yılda ortalama 1.200.000 dolayında koyun kesilmekteydi. Yıllık kesilen kuzu miktarı 300.000 civarındaydı¹¹. İstanbul’un temel ihtiyaçlarından koyun ve kuzunun yetiştirilip İstanbul’un ihtiyacı için sevk edildiği başlıca yakın coğrafya Çatalca, İzmit, Biga mutasarrıflıkları, Çanakkale, Hüdavendigâr ve Edirne vilayetleriydi. Anadolu’daki diğer yakın ve uzak üretim bölgeleri Aydın, Kastamonu, Ankara, Konya, Trabzon, Sivas, Adana ve Erzurum vilayetlerinden oluşmaktaydı. Ülkenin batısında Bulgaristan, Sırbistan, Bosna, Rumeli’de Yanya, Kosova, Manastır, Selanik vilayetleriyle Filibe, Pazarcık kazaları önemliydi. Her hangi bir nedenle yakın bölgelerden yeterli miktarda koyun ve kuzu sevk edilemediği zamanlarda ihtiyacın temini için başvurulmuş uzak bölgeler güneyde Arap Yarımadasında Halep, Suriye, Beyrut ve Trablusşam eyaletleriydi¹². Ancak benzer uzak bölgelerden koyun talebi nadirdir. Seferlerde ordunun ihtiyacı için Şam, Halep, Bağdat ve Musul gibi uzak vilayetlerden talep edilen koyunların sağlıklı olarak getirilmesi mümkün olmadığından koyun başına 1-3 kuruş arasında değişen oranlarda bedelleri istenirdi.

İstanbul’un et ihtiyacının sürekliliğini korumak için kesilecek kuzuların ağırlıklarının tespiti yoluna gidilmiş, 6 okkadan daha aşağı olan kuzuların kesilmemesi karara bağlanmıştı. 1910 kışının şiddetli geçmesinden dolayı koyunların üçte biri kırılmıştı. Bunun telafisi için 3 yıl kuzu kesiminin Mart sonuna kadar yasaklanması, kesilenlerin müsadere edilmesi, yasağa uymayanlara kuzu başına 1 lira ceza alınması ön görülmüştü. Koyun verimliliğinin artırılması için daha başka tedbirler alınmış ve uygulanmıştır¹³.

1.4. Ordunun Et İhtiyacının Karşlanması

Orduların başarısının arka planında, sağlıklı yapılan iâşe sisteminin olduğu açıktır. Askerin ekmek, et, yağ, tuz, pirinç, bulgur gibi temel ihtiyaç maddelerinin yanında, su, hayvanlar için, yem ve saman temini, nakli ve zamanında dağıtımını hayatî bir önem taşıyordu. Burada konumuz olan etin özel bir yeri vardır. Arşiv belgeleri bu hususta çok açık fikir vermektedir. Ordunun et ihtiyacı, İstanbul ve diğer şehirlerin de ihtiyacı karşılayan konar-göçer aşiretler tarafından sağlanıyordu. Aşiretlerin hayvan varlıkları yüzbinleri hatta milyonları bulmaktadır ki, bu büyük bir zenginliktir.

Anadolu’da Halep, Yeni İl ve Bozulus gibi büyük Türkmen aşiretleri ile bölgede yaşayan Ekrad aşiretlerinin yüzbinlerle ifade edilen küçükbaş hayvanları vardı. 1570 yılında Kilis İzzeddin Bey Ekradının 303.707, Baziki cemaatlerinin 285.501 ki, toplam 589.208 koyunları vardı¹⁴. 1597’de Beğdili, Bayad, Beğliklü, Harbendelü, İnallu, Gündüzlü Avşarı, Köpeklü Avşarı ve Müstakil cemaatlerden müteşekkil Halep Türkmenlerinin adet-i ağnamı 985.275 akçedir. Bâd-ı hevâ, bennâk, mücerred ve dimos vergilerinin içinde en yüksek oranı teşkil

¹⁰ Hüseyinliklioğlu, *Yayladan Sofraya Etin Hikâyesi*, s. 42

¹¹ Muharrem Öztel, “Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İstanbul Et Piyasasını Düzenlemek İçin Alman Tedbirler”, *History Studies-International Journal of History*, Vol. 5 Issue 5, 2013, s. 154. Makale, alanla ilgili geniş bilgi ihtiva etmektedir.

¹² Öztel, *a.g.m.*, s. 155

¹³ Öztel, *a.g.m.*, s. 158 vd.

¹⁴ Mustafa Öztürk, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler Oymaklar*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2004, s. 104

etmektedir¹⁵. Bu hesaba göre 1570’te Halep Türkmenlerinin 492.637 küçükbaş hayvan varlığı vardır. Bölgedeki Kilis İzzeddin Bey Ekradının hayvan varlığı ile birlikte 1.081.845 baş yapmaktadır ki, gerçekten büyük bir zenginliktir. 1526-27 tarihinde bölgedeki Salur ve Çoğun Türkmenlerinin önemli miktarda hayvanları mevcuttu¹⁶.

16. yüzyılın ilk yarısında Turgud, Bayburd, Eskiil, İshaklu, Ilgun, Beyşehir, Seydişehir, Larende, Belviran Aksaray, Ereğli, Koçhisar, Niğde, Anduğu, Ürgüp, Karahisar-ı Develü, Kayseri, Ermenek, Gülnar, Karataş ve Mud’u ihtiva eden Karaman Vilayetinde hayvan sayıları ve ödedikleri koyun vergisi şöyleydi: 1500 yılında 1.558.228, 1522 yılında 1.674.192 akçe olarak hesaplanmıştı. Buna göre Karaman’da 1500 yılında 779.114, 1522’de 837.096 koyun-keçi mevcuttu¹⁷.

Aynı yüzyılda Bozulus Aşiretinin koyun sayısı yaklaşık olarak 1.998.303’dür. Bu sadece vergiye tabi olan koyun sayısıdır. Marmara ve İç Anadolu’nun güneyinde bulunan Bozdoğan Yörüklerinin 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaklaşık 503.000 koyunu vardır. Karaman beylerbeyliğindeki konar-göçerlerin vergilendirilmiş toplam koyun sayısı 1500 yılında 1.558.228; 1522 yılında ise 1.674.192’dir¹⁸.

Konar-göçerlerin dışında yerleşik halk-köylüler de hayvan besliyorlardı. Bunu hem hanelerinin ihtiyacı hem de pazar için yapıyorlardı. Konar-göçerler daha çok yaylak-kışlak arasında göçlere, gidiş gelişleri uygun olan koyun keçi beslemekteydiler. Zira manda, inek gibi büyük baş hayvanla uzun yolculuklara çıkmak pratik değildi. Ancak yörükler, göç sırasında ağırlıklarını yüklemek için deve beslerlerdi. Yerleşik kasaba ve köylüler koyun keçinin yanında camus, inek, dana da beslerlerdi. Necmettin Aygün yaptığı bir araştırmada, Trabzon örneğinde şahıslar ölçeğinde koyunları hesaplamıştır. Buna göre 1722 Martında Trabzon nahiye ve köylerinde yapılan tahrire göre, seyyitlerin ve askerîlerin kendi nefisleri için besledikleri 150 koyun vergiden muaf olmak üzere, koyun, kuzu ve keçiler, Rumeli şartlarına gibi her bir koyun ve keçiden birer akçe resm-i ğanem, her yüz baştan yirmişer akçe adet-i ğulamiye ve her üçyüz baştan beşer akçe resm-i ağılları mîrî için tahsil edilmesi emredilmiştir. Şahıslar adına verilen listede Trabzon’un nahiye ve köylerinde toplam 30.409 baş koyun kaydedilmiştir. Bunlardan mîrî için lazım gelen koyun miktarı da 2.422 baştır.¹⁹

Konar-göçer taifeden alınan vergilerden biri de sürsat idi. Ordunun et ihtiyacını karşılamak için Eflak ve Boğdan’dan sonra en fazla Anadolu’da bulunan Türkmenlerden koyun talep edilmişti. Kamanîçe Seferinde Halep, Yeni İl, Danişmendli ve Bozulus Türkmenlerinden toplam 1672 senesinde 17.000 adet koyun talep edilmiş fakat Rumeli bölgesine bu koyunları nakledilmesi güç olduğu için bunun karşılığında para talep edilmiştir. Koyunların her birini bedeli 1,5 kuruş olarak belirlenmiştir²⁰.

¹⁵ Orhan Kılıç, 1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterine Göre Halep Türkmenleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* Aralık 1996, s. 72

¹⁶ Meselâ; 1526-1527 yılında Halep Türkmenlerinden sadece Salur taifesinin yıllık ağnam vergisi 208.320 akçedir. İki koyuna bir akçe olduğuna göre 104.160 koyun mevcudu var demektir. Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Suriye’de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri”, *Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2), Elazığ 2002, s. 337

¹⁷ O. Kılıç, “Yaylak ve Kışlak Arasında Geçen Bir Ömür: Osmanlı Döneminde Toroslarda Yörük Olmak”, *Ermenek Araştırmaları-I*, (Ed. Hüseyin Muşmal-Erol Yüksel-Mehmet Ali Kapar), Konya 2018, s. 299

¹⁸ Hüseyiniklioğlu, *Yayladan Sofraya Etin Hikâyesi*, s. 42, ayrıca bkz. Tufan Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri, 1540-1640*, Birinci Baskı, Bilge Yay., Ankara 1997, s. 120-121

¹⁹ Necmettin Aygün, “Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadî Örtüntüler ve Trabzon’da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Güz 2018, s. 55-67

²⁰ Havva Selçuk, “Osmanlı Devletinde XV. ve XVII. Yüzyıllarda Konar-Göçer Aşiretlerin Sosyal ve İktisadi Hayatları”, *ICANAS* 38, c. 6, Ankara 2007, s. 2704

1880-81 dönemi Suriye bütçesinde (Şam, Beyrut, Trablus Akka, Hama, Balka ve Havran) 4.101.944 kuruş ağnam vergisi geliri görülmektedir. Buna göre Suriye vilayetinde 8.203.888 koyun-keçi mevcuttur²¹.

Osmanlı seferleri, devletin büyük titizlikle hazırladığı bir plan dâhilinde yapılırdı. Osmanlılar tarafından ordunun işesi, normal sivil ve ziraî yaşama en az müdahale göz önüne alınarak, dikkatli bir şekilde organize edilmiştir. Buna göre Osmanlı ordusu seferler esnasında taşıyabildiği kadar malzemeyi yanında getiriyor, yanında getiremediği malzemeyi ise yerel kaynaklardan zor kullanmadan karşılıyordu. Yine bunun için askerlerin sivil tahıl stoklarını yağmalamasına izin vermeyen devlet, savaş bölgelerine en yakın vilâyetlerin halkı ile önceden ayarlanmış düzenli mübayaalar yoluyla işeyi temin ediyordu²².

Ordu sefere çıkmadan bütün Beylerbeyliklere, hangi kazadan ne kadar asker çıkarılacağı, nereden ne kadar zahire, hayvan, saman ve diğer harp malzemelerinin sağlanacağı ve nereye hangi aşiretin deve ve katırları ile taşınacağı hakkında fermanlar gönderilirdi. Sürsat uygulaması ile her kaza kendi bölgesine isabet eden erzakı mîrî mübayaa fiyatı üzerinden hazırlardı. Bilindiği gibi, mübayaa fiyatları daima piyasa fiyatlarından düşüktü. Halk, yapılması istenen hizmetleri de örfî vergilerden muafiyet karşılığında yapardı. Görüldüğü gibi, seferlerde ne halkın zahire ve hayvanlarına karşılıksız olarak el konur ne de halk angaryaya koşulurdu. Seferler için hemen her şeye ihtiyaç vardı ve herkesin bir görevi olurdu.

Bu şartlarla 1585 yılında yapılan Tebriz seferi için çeşitli aşiret ve sancaklardan temin edilen koyun miktarı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir:

Tablo 1. 1585 Tebriz Seferi İçin Temin Edilen Koyun Miktarı²³

Kaza/Aşiret	Koyun (Baş)	Kaza/Aşiret	Koyun (Baş)
Bozok	6.000	Sağman	1.000
Yeniil	20.000	Pertek	500
Bozulus	10.000	Hani	1.000
Besyan ve Bacyan	10.000	Ruha	5.000
Halep Türkmenleri	1.000	Çapakçur	2.000
Kayseri	3.000	Penek	1.000
Tekman	200	Mazgird	300
Suşehri	500	Kiği	300
Zara	2.000	Bor	1.000
Kelkit	300	İsbir	500
Karahisar-ı Şarkî	2.000	Mirvahan	2.000
Çemişgezek	3.000	Hıms	1.000
Malatya	3.000	Ardahan-ı Küçük	1.000
Samsad	5.000	Hazzo	10.000
Mardin	3.000	Palu	5.000

²¹ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye", Fırat Üniv. Sosyoloji Bölümü-Prof. Dr. Halil Narman Armağanı, (Yay. Haz. Y.Cemalettin Çopuroğlu), Elazığ 2005, s. 33

²² Uğur Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, Ankara-TURKEY, s. 2271-2272

²³ Orhan Kılıç, "1585 Yılında Tebriz Seferine Çıkan Ormanlı Ordusunun İkmal ve İşesi", Genelkurmay ATASE-Askeri Tarih Bülteni, Yıl 24, S. 46, Ankara 1999, s. 127-132

Şervan	100	Çorum	1.000
Ardahan	500	Osmancık	1.000
Mamervan	300	Mihmad Selam	1.000
Erzincan	500	Orta Pare	1.000
Siverek	5.000	Zeytun	400
Kulb	200	Rakka'daki Bozulus Taifesi	20.000
Tortum	300	Tortum	300
Ardanuc	500	Kuzcan	2.000
Birecik	1.000	Akçakale	200
Ovacık	500	Oltu	200
Çermik	1.000	Genel Toplam	137.600

Hemen her sancaktan toplam olarak 137.600 baş koyun temin edilmiştir. Bu, hem ülkenin hayvan varlığının zenginliğini hem de ordunun ihtiyacının hangi boyutlarda olduğunu göstermektedir. Seferlerde her nefere verilecek erzak miktarı bellidir. Meselâ, askerin et ihtihakı günde 5 askere 1 okka et idi. Bir okka 400 dirhem olduğuna göre her askere 80 dirhem yani 256 gr. et düşmektedir.

Başka bir örnek de Sakız seferinde bölgeden alınan hayvanlardır. 1695 Sakız Seferine katılan yeniçeri, cebeci, topçu, sipahi ve silahtar ile diğer askerler için Edirne'den İzmir'e varıncaya kadar ordunun konaklayacağı menzillerde et ihtiyaçlarının karşılanması için Hüdavendigâr, Kütahya, Aydın, Biga ve Sığla livalarından koyun ve sığır satın alınmıştır. Satın alınacak koyunlar için mübaşirler görevlendirilirken, bizzat satın alınan kazaların kadı ve iş erleri vazifeli kılınmıştır. Mübaşirlere satın alınacak koyun ve sığırların genç, besili ve işe yarar olmasına dikkat edilmesi istenmiştir. Koyunların 1'er, sığırların da 4'er kuruştan alınması hususunda emir verilmiştir. Sakız seferinde askerin et ihtiyacını karşılamak üzere Batı Anadolu vilayetlerinden alınan hayvanların dökümü aşağıdadır.

Tablo 2. 1695 Sakız Seferi İçin Mübaya Olunan Koyun ve Sığır²⁴

Koyun ve Sığır Alınan Yer	Satın Alınan Koyun	Satın Alınan Sığır
Hüdavendigâr	10.435	510
Kütahya	3.886	644
Biga	2.559	1.697
Karasi	4.229	-
Sığla	1.643	-
Saruhan	5.296	373
Aydın	5.189	862
Toplam	33.237	4.086

Sadece bu örneklerde görüldüğü gibi, ordunun beslenmesinin temel gıdası olan et, Rumeli ve Anadolu'dan temin edilmekteydi. Canlı hayvan veya et olarak alınan koyunların bedelleri sahiplerine mubayaacılar tarafından ödenmekteydi. Seferlerde hayvanların kesimi de orduda

²⁴ Tahir Sevinç, "1695 Sakız Seferinde Organizasyon ve Lojistik", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi - *Sosyal Bilimler Dergisi* S. 21, 2010, s. 73

görevli kasaplar tarafından yapılıyordu. Hayvanların derileri zayi edilmiyor, debbağlara gönderilerek değerlendiriliyordu.

2. İstihdam Alanı

Hayvancılık, özelliği itibariyle ve onlardan istifade edilebilmesi için geniş bir istihdam alanı yaratmıştır. Doğrudan veya dolaylı olarak hayvanlarla ilgili pek çok zanaat kolu gelişmiştir. Celepler, kasaplar ve canbazlar hayvan temini, satışı ile ilgili ilk akla gelen mesleklerdir. Debbağlar, deri sanayiinin ustalarıdır. Saraçlar, köşkerler, semerciler dericiliğin yan dallarının esnafıdır. Tekstil sanayiinin hammaddesi olan pamuğun dışında yük, keçi kılı ve ipek de hayvansaldır. Devciler, katırcılar, sarbanlar, seyisler ve çobanlar da hayvancılıkla ilgili mesleklerdir. Şehirlerdeki kasap esnafından başka, başhane, sakatatçı, mumcu, kebabçı esnafı da her kasabada görülen meslek erbabıdır. Bütün bu mesleklerin Anadolu ve Rumeli’de yüzlerce kentteki varlığı düşünülürse, hayvancılığın etrafında çok geniş bir istihdam alanı oluştuğu görülecektir.

15. yüzyılın ikinci yarısında Tokat esnafı üzerinde muhtevalı bir araştırma yapan İlhan Şahin ile Feridun Emecen’in tespitlerine göre; 1455’te Tokat esnafı listesinde 43 müslim ve 4 de gayr-i müslim debbağ vardır. Bundan başka muhtelif sayılarda biryani (kebabçı), canbaz, ipekçi, himari (eşekçi), işkenbeci, kasap –ki 25 nefer-, keşşger (köşker-ayakkabı tamircisi), mumcu, papuççu, palandüz, postçu, saraç (32 nefer), başçı bulunmaktadır²⁵.

1455’te müslim-gayr-i müslim toplam olarak 652, 1485’te 217 olan tekstil sanayiinde 22 iş kolunda esnaf mevcuttur. Bunlar; arakçini, bezirci, bezekçi, bezzaz, boyacı, cüllah, cüllal, gazur, hallaç, harirî, hayyat, iğici, ipçi, kadifeci, keçeci, kirpasî, kuşakçı, külahdüz, sofcu, yüncüdür²⁶. 1455’te toplam 209, 1485’te 90 olan dericilikle ilgili meslekler de şunlardı:

Debbağ, haffaf, kamçıcı, keşşger, kemerci, kürçü, mestçi, mutaf, müzedüz, papucî, palanî, postdüz ve saraç. Debbağlar 43, köşkerler 33 ve saraçlar 32 kişi ile önde gelen esnaflardı²⁷. Meselâ, 16. yüzyılda Trablus’taki esnafa bakıldığında büyük çoğunluğunun hayvansal ürünler veya yan sanayiine ait dallarda iş yaptıkları görülür. Bunlar, bezzaz, çizmecci, debbağ, haik (dokumacı), hallaç, iskaf (ayakkabıcı), palani, papuççu, sarrac gibi esnaf gruplarıdır²⁸.

Bu esnaf listesi bütün kasaba ve şehirlerde mevcuttur, çünkü ihtiyaçlar aynı ve eldeki kaynak da aynıydı. Esnaf geleneğinin çırak-kalfa ve usta silsilesi üzerine geliştiği hatırlanırsa, geri planda geniş bir kalfa-çırak istihdam edildiği ve aynı zamanda pek çok alanda marifet sahibi insanların yetiştirildiği görülecektir. Böylece kaba bir hesapla nüfusun önemli bir kısmının hayvancılık temeline dayanan esnaflık geleneği üzere geçimlerini sağladıkları söylenebilir.

3. Vergi Kaynağı

Hayatın her alanında en önemli besin kaynağı, nakliye aracı, çiftçilerin en büyük yardımcısı olan hayvan varlığı, aynı zamanda büyük bir vergi kaynağı idi. Bütün sancak kanunnâmelerinde hayvanlardan alınacak vergiler belirlenmiştir.

Ülke genelinde sayıları milyonlarla ifade edilen küçükbaş hayvanlardan resm-i ağnam alınırdı. Fatih devrinde üç koyuna bir akçe alınırken daha sonra iki koyuna bir akçe olarak tespit

²⁵ İlhan Şahin-Feridun Emecen, “XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies VII-VIII*, (Ed. İsmail E. Erünsal-Christopher Ferrard-Christine Woodhead), İstanbul 1988, s. 301-302

²⁶ İ. Şahin-F. Emecen, XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı, s. 304

²⁷ İ. Şahin-F. Emecen, XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı, s. 305

²⁸ Enver Çakar, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Trablusşam Şehrinin Sosyal ve İktisadi Durumu (1645 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre)”, Ankara Üniversitesi- *Tarih Araştırmaları Dergisi XXII/35*, Ankara 2004, s. Ankara 2000, s. 60

edilmişti. Ancak bu miktar da bölgelerin özelliklerine göre değişiyordu. Vidin sancağında üç koyuna bir akçe, İmroz ve Limni adalarında ise koyun başına bir akçe alınmaktaydı. Sis (Kozan) sancağında, Kayıtbay kanuna göre her koyun için bir Halebî akçe, Urfa'da ise Akkoyunlu Uzun Hasan kanuna göre her yüz koyundan bir koyun ve iki Osmanî akçe, Lipva'da her yirmi koyundan mîrî için bir koyun, yirmiden az ise koyun başına üç penez (1,5 Osmanlı akçesi) isteniyordu. Kadı, müderris, sipahi, emin vb. gibi askerîlerin 150 koyundan az olanlardan vergi alınmazdı. Peçuy kanununa göre papazlar da ağnam resmi vermezler, eşkinciler de sefere gittikleri yılın resmini ödemezlerdi²⁹. 1595 yılında mîrî, yani hass-ı hümayun için alınan ağnam resmi, her bir koyundan bir akçe olarak tespit edilmişti. Bir koyun sürüsü 100-300 koyundan ibaretti ve ağnam resminden başka sipahi tarafından ağıl, otlak, yaylak ve kışlak hakkı olarak ayrıca vergi alınmaktaydı. Silistre'de 300 koyun için ağıl hakkı 6 akçeydi³⁰.

Ağnam resmi mukataası, XVII., bilhassa XVIII. yüzyıllarda hazinenin önemli bir kalemi haline geldi ve düzenli gelirler arasına girdi. Bu verginin bazı yeni düzenlemelerle Tanzimat'tan sonra da alınmasına devam edildi. 18 Nisan 1840 tarihli bir nizamnamenin üçüncü maddesine göre, aynı olarak ağnam alınma usulü terkedildi ve bu vergiye çeşitli adlarla yüklenen ek resimler de kaldırıldı. Ağnam mukataacılığı unvanı ise ağnam müdürlüğüne dönüştürüldü. Ayrıca her koyun ve keçiden eşit olarak beşer kuruş ve yirmi beşer para alınması kararlaştırıldı. Ancak koyunların değeri bölgelere göre farklı olduğundan bu vergi bazı yerlere ağır geldi; bunun üzerine 1273'te (1856-57) yeniden ele alınarak tanzim edildi. Her koyun ve keçinin bir yılda yavrusu, sütü, yapağısının bölgelere göre ne kadar gelir sağladığı mahalli idarelerce ayrı ayrı tespit edildikten sonra vergi nisbeti merkezde belirlendi. Eyaletlerden altı değişik nisbet üzerinden, aşara göre hasılatın yüzde onu hesabıyla resim alınması kararlaştırıldı³¹.

Yukarıda zikredilen bazı rakamları hatırlamak yerinde olacaktır. 16. yüzyılda Halep Türkmenlerinin adet-i ağnamı 985.275 akçedir. 1570'te Kilis İzzeddin Bey Ekranın hayvan varlığı ile birlikte 1.081.845 baş yapmaktadır ki, vergi değeri 540.922 akçedir. Keza 19. Yüzyılın sonlarında 4.101.944 koyunları vardır. Buna göre Suriye vilayetinde 8.203.888 kuruş vergi verirlerdi.

1548 yılında Beyrut'un kasaplar mukataasının bedeli 9.360 akçe olup, her koyun ve keçiden 1 Osmanlı akçesi alınır³². Beyrut'ta balık avcılığı yapılmaktaydı, 1520'de 300, 1535'te 500, 1548'de 1.500 ve II. Selim döneminde de 1.500 akçe mukataaya veriliyordu³³.

Halep'in 1894 yılı bütçesinde ağnam resmi 7.347.134, deve resmi 697.260 kuruştur. Maktu olarak alınan 12.840.010 kuruştan sonra en yüksek payı ağnam vergisi oluşturmaktadır³⁴.

Bunlardan başka domuzdan, hayvan alıp satandan, koyun kesen kasaptan, sığır veya koyun derisi satandan da değişik oranlarda vergi alınır³⁵. Bojikte kesilen domuzlardan her domuzdan iki akçe resim alınmaktadır. Bundan başka, bir de ormanlarda ve ovalarda otlatılan ehli domuzlardan resim alınır³⁵. Trablus

²⁹ Feridun Emecen, "Ağnam" Maddesi, TDV *İslam Ansiklopedisi*, s. 478, ayrıca bkz. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergiler", Ankara Üniversitesi *DTCF Dergisi* c.5, S. 5, s. 484-486

³⁰ Emecen, aynı yer

³¹ Emecen, aynı yer

³² Mustafa Öztürk, "1548 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Beyrut", *XII. Türk Tarih Kongresi* Ayrışım, Ankara 2000, s. 852

³³ Öztürk, Beyrut, s. 855

³⁴ Hilmi Bayraktar, *XIX Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2004, s. 256

³⁵ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergiler", s. 493

vilayetinde her camus için 10 akçe³⁶, sığır gönünden 3'er akçe³⁷, Kütahya'da kovan başına 2 akçe³⁸, Yenişehir'de su sığırı gönünü satandan 1 akçe, koyun satandan 2 koyuna bir akçe, kasap boğazladığı 4 koyundan 1 akçe alınır³⁹. Hersek kanununda sığır alan ve satandan birer akçe, beygir alan ve satandan 2'şer akçe, koyun boğazlayan kasaptan dört koyundan bir akçe alınır⁴⁰. Ayrıca çoğu vilayet kanunlarında canavar (domuz) avcılığında da vergi alınır. Sayd-i mâhi de deniz kıyılarında, dere veya göl kenarlarındaki kentlerde alınan başka bir vergidir.

Tanzimat dönemine ait bütçe hesaplarında vergilerin genel bütçe içindeki payına dair veriler daha açıklayıcıdır. Meselâ; 1846-1847 mali yılı hesabına ileriye doğru 15 yıllık bir sürede gerçekleşen 695.027.259 kuruşluk tahsilatın 21.198.145 kuruşluk ağnam geliri, bütçenin % 3.0'ünü oluşturuyordu⁴¹.

1848-1855 tarihleri arasında ağnam vergisinin miktarı ve bütçe içindeki payı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. 1847-1855 Dönemi Bütçelerinde Ağnam Geliri⁴²

Tahsilat Yılı	Kuruş	Yüzde (%)
1263/1848-1849	26.681.239	3,8
1265/1849-1850	28.678.940	3,8
1266/1850-1851	36.214.236	4,9
1268/1852-1853	27.188.539	3,5
1270/1854-1855	25.932.270	2,3
1271/1855-1856	29.219.926	1,8
Toplam	173.915.153	

1860-1861 (1276-1277) senesi bütçesinde hayvan gelirleri aşağıda görüldüğü gibidir.

Tablo 4: 1860-1861 Bütçesinde Hayvan Gelirleri⁴³

Gelir cinsi (Kuruş olarak)	1276 - 1860	1277- 1861
Ağnam	83.327.309	83.967.731
Canavar	4.896.317	4.896.317
Sayd-ı Mâhî	8.490.574	8.460.791
Toplam	96.714.200	97.324.839

Tablolardan da anlaşılacağı gibi, başta ağnam resmi olmak üzere hayvan gelirleri bütçe içinde önemli bir paya sahiptir. 1848-1855 döneminde ağnam gelirin bütçenin ortalama

³⁶ Neşet Çağatay, "Osmanlı İl Kanunnâmelerinden Örnekler", Ankara Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 2, S. 1, Ankara 1944, s. 351, ayrıca umumî kanunlar için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 9 cilt, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990

³⁷ Çağatay, İl Kanunları, s. 349

³⁸ Çağatay, İl Kanunları, s. 340

³⁹ Çağatay, İl Kanunları s. 343

⁴⁰ Çağatay, İl Kanunları s. 344

⁴¹ Tefik Güran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-1861", Türk Tarih Kurumu- *Belgeler XIII/17*, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 241

⁴² Güran, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, s. 295-302

⁴³ Güran, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, s. 279

olarak %3,35'ini oluşturmaktadır ki, bu küçümsenecek bir oran değildir. Genel olarak bakıldığında büyük ve küçükbaş hayvanlardan doğrudan veya dolaylı olarak alınan vergilerin, devlet bütçesinde büyük bir paya sahip olduğu görülür.

4. Ziraat Ulaşım ve Nakliye

Tarih boyunca insanların en büyük yardımcıları hayvanlar olmuştur. Savaş aracı olarak at, müstakil bir araştırma konusu olması hasebiyle, burada atın ehlileştirilmesi, savaşlardaki yeri hususlarına değinilmeyecektir. Daha çok ziraat, ulaşım ve nakliye alanlarında hayvanların önemi üzerinde durulacaktır.

4.1. Ziraî Alanda

Yerleşik tarım toplumu dönemine geçildiği tarihten itibaren ziraî alanların ekilip-biçilmesinde hayvan gücünden faydalanılmıştır. Kara sabanla çifte koşulan hayvanlar, manda, öküz, beygir gibi büyük baş hayvanlardı. Başka coğrafyalarda lama ve yakların da ziraatta kullanıldığı bilinmektedir.

Osmanlı Devletinde ziraî hayatın esası çift ile belirlenmiştir. Bir aile tarafından bir çift öküz ile sürülebilen alana çiftlik, böyle bir düzene de çift-hane sistemi denmiştir. Ekinin biçilmesi, mahsulün ve samanının depolanması işleminde gene hayvanlardan faydalanılıyordu. Harmanda sapların birbirinden ayrılması için kullanılan döğene, gene hayvanlar koşuluyordu. Su olmayan yerlerde basit zeytinyağı veya susam yağı çıkarmak için klasik atölyeler olan ma'saralarda beygirler kullanılıyordu. Tarihin en eski arabası olan kağnılar manda veya öküzlerle çekiliyordu. Arap ülkelerinde bu işler için develerin kullanıldığı bilinmektedir.

4.2. Ulaşımında

Bu alanda da insanların en büyük yardımcısı hayvanlar olmuştur. Köy ve kasabalardan şehirlere gidiş-gelişlerde, mal taşımada, ticaret kervanlarında, binek veya yük aracı olarak daima hayvan gücüne başvurulmuştur. Atlar, haberleşmede posta tatarlarının vazgeçilmez yardımcılarıydı. Tarih boyunca deve kervanları, doğudan batıya, kuzeyden güneye dünya ticaretinin sembolü haline gelmişlerdi. Orduların ikmal ve iaşesinin taşınmasında en büyük görev hayvanlara düşüyordu. Deve, katır, manda, öküz, beygir, orduların ağırlıklarının taşınmasında önemli bir yere sahipti.

4.3. Sefer Hizmetlerinde

Seferlerde hayvan tedariki önemli bir yer tutardı. Sefere karar verildiği zaman, fermanlarla Anadolu ve Rumeli'nin her üç kolunda bulunan vilayet ve sancaklara bildirildi. Bu fermanlar büyük bir titizlikle hazırlanırdı. Seferin gerekçesi uzun uzadıya belirtilir, daha sonra sancaklardaki bütün görevlilerin kısa zamanda belirtilen yerlerde hazır bulunmaları, bu hususta ayak sürümemeleri, tembellik göstermemeleri ısrarla vurgulanırdı. Seferlere sancaklardaki bütün askeriler değil, geçen sefere katılanlar hariç olanlar katılırdı. Geriye kalanlar, iç güvenliği sağlamakla görevliydi.

Fermanlarla ordunun ihtiyacı olan zahire ve diğer ihtiyaçların menzillerde hazır bulundurulması, zikredilen zahire ve ordunun top ve mühimmatını nakletmek üzere Anadolu ve Rumeli'deki sancaklardan deve, katır, manda talep edilirdi. Talep edilen hayvanlar, satın alma veya kiralama usulü ile temin edilirdi.

1715 yılında Mora seferinde cephaneye ve zahire nakli için ziyadesiyle deveye ihtiyaç olduğu ve yüke girdikleri tarihten itibaren aylık 6'şar kuruştan 300 devenin tedarik edilmesi talep edilmiştir⁴⁴. Aynı sefer için Anadolu'dan 1.350 beygir alınmıştır⁴⁵.

1716 Avusturya seferi için Kütahya, Konya, Sivas, Adana ve Maraş eyaletlerinden toplam 6.300 baş deve talep edilmiştir⁴⁶. İkinci bir emirle Anadolu'dan 2.880 baş deve talep edilmiştir. Develerin toplam bedeli 145.260 kuruş olup, 9.231,40 kuruş da nakliye ücreti tahakkuk etmiştir⁴⁷.

1723 seferinde Van ve Tiflis taraflarındaki zahirenin nakli için Karaman'dan 750 devenin Diyarbakir'e nakli, Kureyş Özi kazasına isabet eden 18 devenin ve koşum, zahire ve sarban ücreti için 28 kuruştan 504 kuruş ödenmesi hakkında ferman gönderilmiştir⁴⁸. Aynı sefer için Ereğli kazasına isabet eden 36 devenin kiralanması ve yüke girdikleri tarihten itibaren her devenin ücreti 25 kuruş ve 5'er lipurdan toplam 930 kuruş ücretinin alındığı hakkında temessük verilmiştir⁴⁹.

1725 tarihinde Hemedan tarafındaki askerin zahire ve diğer ihtiyaçları için Musul anbarında bulunan tayinat ve cephaneye ve top mühimmatının nakli için Karaman eyaletinden 1000 devenin havut, semer ve diğer mühimmatı ile her devenin üçer aylık ücreti olan 25 akçeden kiralanması ve toplam ücreti olan 18.750 kuruşun ödenmesi hakkında emir gönderilmiştir⁵⁰. 1736 senesinde Moskof seferi için Konya'dan 300 deve 15.000 kuruş bedel ile satın alınması emredilmiştir⁵¹.

Ankara'dan da deve talep edilmiştir. 1715 Mora seferi için genç, güçlü kuvvetli olmak üzere aylığı 6'şar kuruştan olmak üzere kiralanması hakkında emir gönderilmiştir⁵². Tebriz seferi için de Kütahya eyaletinden her katarı 6 deve olmak üzere 100 katar ki toplam 600 deve talep edilmiştir⁵³.

Bayram Ürekli-Koray Telli, bu konuda arşiv ve diğer kaynaklara başvurarak 1715-1743 yılları arasında Konya'da faaliyet gösteren mükâri deveciler hakkında etraflı bir inceleme kaleme almışlardır⁵⁴. Buna göre 1724 yılında Konya ve çevresinde mükârî devecilerin temin ettikleri deve miktarı şöyleydi: Ereğli'den 36, Eski-il'den 36, Saidili'nden 45, İnsuyu'ndan 12, Pirlevgan'dan 6, Aladağ'dan 14, Bayburd'dan 10, Belviran'dan 14, Kureşözü'nden 18, Göçü-i Kebir'den 8, Turgud'dan 20, Beyşehir'den 22, Gaferyad'dan 13, Kır-il'inden 13, Larenden'den

⁴⁴ Konya Şer. Sic. 5919, vr. 155, s. 2, bel. 2, aynı sicil vr.159, s. 2, bel. 1 (Makale için bu belgeleri temin eden Fırat Üniversitesinde Tarih Bölümü Doktora öğrencisi Sevda Danık'a teşekkür ederim.)

⁴⁵ Bekir Gökpinar, "Avusturya Seferinde Anadolu'dan Yapılan Katkılar: Yük ve Binek Hayvanları (1716)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 21, S. 2, Haziran 2019s. 492

⁴⁶ Gökpinar, *a.g.m.*, s. 483

⁴⁷ Gökpinar, *a.g.m.*, s. 485

⁴⁸ *Konya Şer'iyeye Sicili 5921*, vr.109, s. 2, bel. 1

⁴⁹ *Konya Şer. Sic. 5923*, vr.61, s. 2, bel. 1

⁵⁰ *Konya Şer. Sic. 5924*, vr. 4, s. 2, bel 1

⁵¹ *Konya Şer. Sic.5927*, vr. 74, s. 2, b. 2; *Konya Şer. Sic. 5927*, vr. 80, s. 1, b. 1; *Konya Şer. Sic. 5927*, vr. 85, s. 2, b. 1

⁵² "1127 senesinde vuku mukarrer olan Mora canibine seferi hümayunuma memur dergâh-ı muallam yeniçerileri ortaları ve cebhane ve tophane- amirem ve zehâyir tahmili için ziyade mekâri devesi lazım olmağın sene-i sabıkada beher meharına yüke girdikleri gündün beher mah 6'şar gurus ücretleri taraf-ı mîrîden verilmek şartıyla taht-ı kazanızda mekari deve ashabından 400 aded mekari devesi tedârik ve ve mekari sarban başı Mehmed mübaşeretiyle Nevruz-ı Sultaniden 20 gün mukaddem her bir meharı birer çift çuvallarıyla orduyu hümayunumda mevcûd ve her biri yüke yarar tüvana ve güçlü ve kuvvetlü develer olmak üzere emri şerifim isdar olmuştur". *Ankara Şer. Sic. 775*, s.112, b. 565, s. 107, b. 551

⁵³ *Ankara Şer. Sic. 787*, s.76/77, b. 467

⁵⁴ Bayram Ürekli-Koray Telli, "1715-1743 Yılları Arasında Konya'da Faaliyet Gösteren Mükârî Devecileri ve Görev Sahaları", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2019, Sayı 22, s. 67-103

32, Kırşehir Hacıbektas'tan 5, Ilgın'dan 7 ve Seydişehir'den 22 olmak üzere toplam 333 baş deve temin edilmiştir⁵⁵. 1736'da Hacıbektas kazası hariç aynı kazalardan 302 deve tedarik edilmiştir⁵⁶.

Develerden başka seferlerde nakliyat için katır da talep ediliyordu. 1716 Avusturya seferi için her birisi 25 kuruştan olmak üzere 1528 baş katır satı alınmıştır. Bedeli olan 38.200 kuruşa 3.678,5 kuruş da nakliye ücreti ile toplam olarak 41.878,5 kuruş ödenmiştir⁵⁷.

1730 (1143) Şark seferi için Ankara'dan 250 katırdan Ankara kazasına isabet eden 51 katırın kıymeti 2090 kuruş olarak tespit edilmiştir⁵⁸. Karaman eyaletinden sefer mühimmatının nakli için Konya'dan Çerdak adlı mahalle varınca her biri 10'ara olmak üzere 44 baş katır kiralanması hakkında emir verilmiştir⁵⁹. 4 Ocak 1726 (9 Muharrem 1128) tarihinde Ankara'ya gönderilen fermanla, şehir merkezi ve kazalarından her birisi 65'er kuruştan olmak üzere 45 katır alınması istenmiştir⁶⁰. 1725'te hepsi yevmiyesi 10'ar paradan olmak üzere, Yabanabad'dan (Kızılcahamam) 34, Şorba'dan 21, Murtazaabad'dan 15 ve Ayaş'tan 34 katır kiralanmıştır⁶¹.

SONUÇ

İnsanoğlu, tabiatın ayrılmaz bir parçasıdır. İnsanları diğer canlı varlıklardan ayıran tek özellik, akıl ve irade sahibi olmasıdır. Bu itibarla diğer canlı varlıklar gibi insanlar da tabiattan beslenirler. İnsanlar da tabiattaki besin zincirinin bir halkası olup, tabii kaynaklardan beslenirdi. Bu kaynakların en başında hayvanlar vardır. Tabii ki ziraî ürünler de insanların önemli geçim kaynaklarındandı.

Kısaca tabiatla her şey insanın emrine verilmiştir. Nitekim Kur'an'da da "Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar. Biz, o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik. Onlardan bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler. Onlar için bu hayvanlarda (daha pek çok) yararlar ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmeyecekler mi?"⁶², keza "O'dur ki, O yüce Allah'tır ki bütün göklerde ve bütün arzlarda (hayat olan âlemlerde yarattığı) her şeyi katından sizlerin (insanların) emrine musahhar kıldı. Muhakkak ki bunda düşünen bir kavim için âyetler vardır."⁶³ ayetleriyle bu hakikat açıklanmıştır.

Klâsik dönemde tabiatla dört enerji kaynağı vardı. Bunlar, insan ve hayvanın kas gücü, su ve havanın kaldırma ve itme gücüdür. Sanayi İnkılabına kadar geçen uzun tarihî süreçte insanlar bu tabii enerji kaynaklarına bağlı ve bağımlı kalmıştır. Bu zamana kadar tarih ve medeniyet bu kaynaklar ile gelişmiştir. Ziraat, ulaştırma, haberleşme, savaş, göçler ve ülkelerin imarında, teknolojinin gelişmesinde, kısacası hayatın bütün alanlarında insanların en büyük

⁵⁵ Ürekli-Telli, a.g.m., s. 85

⁵⁶ Ürekli-Telli, a.g.m., s. 95

⁵⁷ Gökpinar, a.g.m., s. 490

⁵⁸ Ankara Şer. Sic. 794, s. 121, b. 530

⁵⁹ Konya Şer. Sic. 5919, v. 121, s. 2, b. 3

⁶⁰ 1128 senesi muharreminin 9. gününden medine-i Ankara kazasından mübayaası ferman olunan 63 re's katırın 18 re's katır Kasaba ve Bacı ve Çukurcak nahiyelerine ifraz olundukda nefsi şehirde 45 re's katır kalmağla zikr olunan 45 re's katır cümle marifetiyle kazıye memur olan Karakaş Ali Ağa ile beher re's katır 65'er guruşa kat olundukda beher re's katır 65 guruşdan 2925 guruş ve harc-ı muhakeme ve cem iden 97 guruş min-haysu'l-mecmu 3.022 guruşa baliğ olmağın", Ankara Şer. Sic. 776, s. 112, b. 559

⁶¹ Ankara Şer. Sic. 787, s. 35, bel. 209, Ankara Şer. Sic. 776, s. 35, bel. 210, Ankara Şer. Sic. 787, s. 35, bel. 35, 212, Ankara Şer. Sic. 787, s. 35, bel. 212

⁶² Yasin Suresi, 71-73

⁶³ Casiye 13

yardımcısı hayvanlar olmuştur. O halde bütün bu nimetlere karşı tabiata asgari düzeyde saygılı olmak ve onu korumak, geleceğimiz için insanî bir görev olmalıdır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

BOA. *Y.PRK.UM.* 32/9 – 14 Zilkade 1312/9 Mayıs 1895

Ankara Şer‘iyye Sicili, 775, 776, 787, 794

Konya Şer‘iyye Sicili, 5919, 5921, 5923, 5924, 5927

Tetkik Eserler

Aygün Necmettin, “Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadî Örüntüler ve Trabzon’da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Güz 2018, s. 55-67

Bayraktar Hilmi, *XIX Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2004

Çağatay Neşet, “Osmanlı İl Kanunnâmelerinden Örnekler”, Ankara Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 2, S. 1, Ankara 1944, s. 338-352

Çağatay Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergiler”, Ankara Üniversitesi *DTCF Dergisi* c. 5, S. 5 Ankara 1947, s. 483-511

Çakar Enver, “XVI. Yüzyılda Suriye’de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri”, Fırat Üniversitesi-*Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2), Elazığ 2002, s. 325-340

Çakar Enver, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Trablusşam Şehrinin Sosyal ve İktisadi Durumu (1645 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre)”, Ankara Üniversitesi- *Tarih Araştırmaları Dergisi* XXII/35, Ankara 2004, s. Ankara 2000, s. 45-69

Emecen Feridun, “Ağnam” Maddesi, TDV *İslam Ansiklopedisi*, s. 478

Gökpinar Bekir, “Avusturya Seferinde Anadolu’dan Yapılan Katkılar: Yük ve Binek Hayvanları (1716)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 21, S. 2, Haziran 2019, s. 479-494

Gündüz Tufan, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri, 1540-1640*, Birinci Baskı, Bilge Yay., Ankara 1997

Güran Tevfik , “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-1861”, *Türk Tarih Kurumu- Belgeler XIII/17*, 2. Baskı, Ankara 1993

Hüseyinklioğlu Ayşegül, “Yayladan Sofraya Etin Hikâyesi”, İzmir Demokrasi Üniversitesi- *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi II*, (İzmir, 25-27 Nisan 2019), (Ed. Mustafa Öztürk-Ayşe Değerli), İzmir 2019, s. 25-56

Kılıç Orhan , “1585 Yılında Tebriz Seferine Çıkan Ormanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi”, Genelkurmay ATASE- *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 24, S. 46, Ankara 1999, s. 109-135

Kılıç Orhan, “1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterine Göre Halep Türkmenleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* Aralık 1996, s. 59-76

Kılıç Orhan, “Yaylak ve Kışlak Arasında Geçen Bir Ömür: Osmanlı Döneminde Toroslarda Yörük Olmak”, *Ermenek Araştırmaları-I*, (Ed. Hüseyin Muşmal-Erol Yüksel-Mehmet Ali Kapar), Konya 2018

- Kurtaran Uğur, “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall 2012, ANKARA-TURKEY, p. 2269-2286
- Özgel Muharrem, “Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İstanbul Et Piyasasını Düzenlemek İçin Alınan Tedbirler”, *History Studies-International Journal of History*, Vol. 5 Issue 5, 2013, s. 149-175
- Öztürk Mustafa, “1548 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Beyrut”, *XII. Türk Tarih Kongresi* Ayırbaşım, Ankara 2000, s. 849-859
- Öztürk Mustafa, “Genel Hatlarıyla 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye”, Fırat Üniv. Sosyoloji Bölümü-Prof. Dr. Halil Narman Armağanı, (Yay. Haz. Y. Cemalettin Çopuroğlu), Elazığ 2005, s. 18-44
- Öztürk Mustafa, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler Oymaklar*, Fırat Üniv. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2004
- Selçuk Havva, “Osmanlı Devletinde XV. Ve XVII. Yüzyıllarda Konar-Göçer Aşiretlerin Sosyal ve İktisadi Hayatları”, *ICANAS* 38, c. 6, Ankara 2007, s. 2699-2706
- Sevinç Tahir , “1695 Sakız Seferinde Organizasyon ve Lojistik”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi - *Sosyal Bilimler Dergisi* 21, 2010, s. 59-79
- Şahin İlhan-Emecen Feridun, “XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies VII-VIII*, (Ed. İsmail E. Erünsal-Christopher Ferrard-Christine Woodhead), İstanbul 1988, s. 287-308
- Ürekli Bayram-Telli Koray, “1715-1743 Yılları Arasında Konya’da Faaliyet Gösteren Mükârî Devecileri ve Görev Sahaları”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2019, Sayı 22, s. 67-103.